

Вигдорович О.В.*Харківський національний університет будівництва і архітектури
(вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна; e-mail: olgavigdorovich@gmail.com)*

ЕПОХА МАСОВОЇ ЗАБУДОВИ ЯК ВАЖЛИВИЙ І СУПЕРЕЧЛИВИЙ ПЕРІОД ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО МІСТОБУДУВАННЯ

В статті приведена класифікація етапів розвитку вітчизняного містобудування з наданням головних регіональних особливостей розвитку містобудування та архітектури, притаманних місту Харкову. Розглянутий довоєнний етап радянського містобудування з 1917 р. по 1941 р. з відповідною періодизацією більш дрібних періодів. Запропонована нова періодизація розвитку післявоєнного містобудування з 1942 р. до кінця 1980-х років. Приведені головні досягнення, що були здобуті при будівництві перших мікрорайонів міста Харкова Павлово Поле та Салтівський житловий масив. У статті виконана спроба порівняння, шляхом проведення паралелей, різних етапів історії архітектури і містобудування в Харкові на тлі загальної ситуації в архітектурній сфері всієї країни, що характеризується досягненням показників масової забудови. Визначені спільні риси сьогоденної ситуації у справі прийняття архітектурно-містобудівних рішень із історично відомими результатами попередніх досягнень у містобудуванні та архітектурі. Дослідження визначає нові принципи, які характеризують схожі риси сьогоденної ситуації в містобудуванні та відомі факти у попередніх періодах, що свідчать про певну циклічність історичного розвитку вітчизняного містобудування.

Ключові слова: Містобудування, «соцмісто», група НЕР, мікрорайон, радіус обслуговування, блокування будинків, метод фокусування.

Вступ. Ситуація, яка має місце в архітектурно-містобудівному процесі сьогодні, на прикладі міста Харкова, демонструє, що темпи зростання будівництва відійшли від обсягів точкової забудови фрагментарного характеру. У 2009 року, наприклад, в Україні були здані в експлуатацію 66 тис квартир, а в 2015-му вдвічі більше - 120 тис. У 2016 році темпи введення житла в експлуатацію дещо знизилися (113 тис квартир). Остаточних даних за минулий 2017 рік поки немає, проте експерти говорять про досить стабільну ситуацію, а Держстат восени навіть звітував про зростання обсягів житлового будівництва. За кількістю введених в експлуатацію квадратних метрів Харківська область, наприклад, в 2016-2017 роках зайняла одну з лідируючих позицій по Україні [1].

Цей факт наштовхує на думку про те, що в силу об'єктивності дії філософського закону про перехід великої кількості в нову якість, ми знаходимося саме в точці такого переходу, тобто міська забудова на сьогодні стає масовою.

Історія архітектури та містобудування в Україні, а раніше в Радянському Союзі мала кілька витків свого розвитку.

Можна припустити, що, хоч як не трансформувалася основна містобудівна концепція, як би не розвивалися будівельні технології і не змінювалася спрямованість в формоутворенні, глибинні структури професійного містобудівного мислення залишалися майже незмінними [2]. Відповіді на багато питань, що виникають, виходячи з сьогоденної ситуації, можна знайти, зробивши невеликий екскурс в часі, заглянувши в історію архітектури і містобудування починаючи з 1917 року до кінця 1980-х років.

Вивченню історії архітектури і містобудування даного періоду присвячені досить багато роботи відомих авторів.

Ю. Косенкова, наприклад, зазначає, що «рваний» хід історії архітектури і містобудування в СРСР, заперечення на кожному новому етапі того, що здавалося досягненням на попередньому - також є невиліковним і дуже важливою характеристикою. Зміна стратегій в містобудуванні не завжди і не повністю відповідала за часом подібним змінам в архітектурі, але відбувалася досить часто [3].

Мета дослідження: порівняти, шляхом проведення паралелей, різні етапи історії архітектури і містобудування в Харкові на тлі загальної ситуації в архітектурній сфері всієї країни, знайти спільні риси і порівняти з отриманими результатами.

Пропонується наступна періодизація. У довоєнний етап радянського містобудування можна охарактеризувати наступними періодами:

1 період - з 1917 р по 1921 рр. відрізнявся майже повним припиненням містобудівної діяльності в умовах революції і громадянської війни. Пошук організаційних форм управління забудовою міст, широкого розуміння містобудування, як сфери діяльності, спрямованої на вирішення найважливіших соціальних завдань.

2 період - з 1922 р по 1927 рр. відзначений пошквдженням будівельної діяльності в містах на тлі НЕПу. До цього періоду відносяться перші і невдалі спроби прийняти загальний закон про планування міст. Розгортається будівництво кооперативних селищ-садів (наприклад, роботи арх. М. Мілютіна) [4], експерименти з будівництвом будинків-комун (наприклад роботи арх. В.Троценка).

3 період - з 1928 р по 1930 рр. відзначений постановкою проблеми створення соціалістичного міста нового типу, початком державного фінансування будівництва поселень при виробничих гігантах, наростанні стихійних тенденцій в цьому процесі, «соціалістичне місто», представляється як поселення з принципово стертими ознаками як міста, так і села. Проблема була поставлена в іншій площині, в напрямку пошуку принципових відмінностей соціалістичного міста від капіталістичного. Згортається кооперативний рух [5, 6].

4 період - з 1931 по 1934 рр. відзначений постановкою проблеми «соціалістичної реконструкції міст» і прийняттям республіканського і всесоюзного містобудівних законів, орієнтованих не на реконструкцію, а на створення нових «Соцміст» і тому вже відсталі від життя. В них також не були враховані нові тенденції до створення містобудівних ансамблів. Цей період хара-

ктеризується значними досягненнями містобудівної науки, розробкою теорії мікрорайону.

5 період - з 1935 по 1941 рр. характеризується спробами практичного застосування фактично непрацюючого містобудівного законодавства, яке не відповідає новій містобудівній політиці, орієнтованої на створення «міста-ансамблю», придушенням розвитку містобудівної науки. Під впливом пропагандистської компанії навколо затвердженого в 1935 році генерального плану Москви почався перегляд раніше створених на основі функціональної концепції «соцміста» генеральних планів. У той же час зростають і кризові явища в містобудуванні.

У періодизації післявоєнного містобудування можна виділити:

1 період - 1942-1946 рр. - формування післявоєнної містобудівної концепції. Основний шлях її створення пролягав крізь створення узагальнено-емоційних візуальних образів майбутніх міст - «пам'ятників Перемоги». У той же час спроби створення якоїсь цілісності міста наштовхувалися на зовсім інше розуміння міста військово-промисловим комплексом, в чийї руках зосереджувалися основні фінансові та технічні ресурси [7].

2 період - 1947-1948 рр. характеризується згортанням концептуальних пошуків і одночасно розширенням обсягу містобудівного проектування, переходом до практичного будівництва. Місто вже не осмислюється як об'єкт із власною соціокультурною цінністю, розгортається пошук технічних засобів забудови міст.

3 період - 1949-1953 рр. характеризується активною забудовою центральних магістралей міст і в той же час різким зростанням кризових явищ, неузгодженістю дій величезної кількості відомчих забудовників. У цей період відбувалися кардинальні зміни в розумінні міста, руйнування старої і формування нової містобудівної концепції.

Період з середини 1950-х до початку 1980-тих років в книзі-альбомі «Архитектура СССР. 1917-1987» розділений на 2 етапи: 1955-1970 та 1971-1987, позначе-

ними при всій умовності проведення хронологічної межі, як «індустріальний» і «постіндустріальний» [8], однак стосовно містобудування тут має місце кілька переломних ситуацій, що тягнуть за собою наступну періодизацію:

4 період - кінець 1950-х - рубіж 1960-х рр. - робляться спроби шляхом розрахунку показати, що освоєння нових територій далеко не завжди вигідно в економічному відношенні; висловлюється ідея «оптимального міста», спрямована на обмеження зростання міської території; починається робота групи «НЕР» зі створення гнучкої міської структури, що сприяє спілкуванню між людьми. Про це згадується у книгах Гутнова А. Е. та Лежави І. Г. У той же час висловлюється ідея повернення до принципів регулярності, симетрії при проектуванні міста; житловий мікрорайон повинен бути не тільки територіальною, скільки соціальною одиницею міста, робляться спроби створення «громадського інтер'єру міста» засобами монументального мистецтва, зароджується міський дизайн [9-11].

5 період - кінець 1960-х - рубіж 1970-х років - висунуто положення про те, що системні методи дослідження, пов'язані із застосуванням обчислювальної техніки, слід поширити на всю містобудівну теорію в цілому; сформульована вимога відмови від застосування типових проектів при проектуванні центрів міст, історичне місто стало перед проектною свідомістю як складне «видовище міста», що володіє своєю естетикою, виникла задача поєднання старого і нового на рівні містобудівних структур; визнаний факт, що урбанізація переставє прямо залежати тільки від індустріалізації, розвиток наукового виробництва, галузі обслуговування, управління і культури є найважливішими джерелами зростання великих міст; багатофункціональність міста стає його основною рисою.

6 період - кінець 1970-х - рубіж 1980-х років - поняття «середовище» втрачає свій вузький службовий сенс, воно стає ключовим при обговоренні проблем сучасного міста і набуває значення універсальної категорії. Висунута теза про те, що не можна усвідомити закономірності розвитку

архітектури, перебуваючи лише всередині неї, необхідний вихід на зовнішній плацдарм - в контекст культури, необхідні механізми зближення архітектури міста з людськими очікуваннями і уподобаннями.

Розвиток містобудування та архітектури у Харкові мав свої регіональні особливості:

1. На відміну від інших українських міст, в Харкові в довоєнні 1920-1930-і рр. сформувалася самобутня архітектурна школа [12, 13]. Був присутній т.зв. «Фактор столичності» (1919-1934 рр.). Цей період породив особливу фазу в діяльності харківської архітектурної школи - творчу лабораторію архітектури у вигляді локально-територіального творчого злету, що породжує ряд значних інновацій. Результатами столичного періоду є:

- створення нових містобудівних схем архітектурно-художніх моделей споруд в рамках різновидів авангардної концепції сучасної архітектури - конструктивізму;

- розробка нових технічних регламентів в проектуванні і будівництві будівель і споруд, розрахунків нових конструктивних систем;

- апробація і впровадження нового алгоритму проектної діяльності в складі інтегральних проектних команд із залученням інженерів-конструкторів, технологів та ін. Фахівців, що остаточно закріпило перехід діяльності архітектора до поліпрофесійної проектної роботи з диференціацією на промислову і громадянську архітектуру [14].

2. Крім того, в Харкові були реалізовані два послідовних проекти, а саме - Павлово Поле (1956-1974) та Салтівський житловий масив (1963-1993) за участю і з типових рішень одного і того ж архітектора - Леоніда Тюльпи (1922-1994) [15].

Проект мікрорайону №1 на Павловому Полі став першим харківським мікрорайоном, в якому був реалізований принцип «мікрорайонування».

Територія мікрорайону №1 склала 120 тис. м і була розрахована на 13,3 тис. чол. Вона була розділена на 5 житлових груп по 1900 - 2700 чол. в кожній. Групи склалися з 6-8 секційних будинків і двох

будинків коридорного типу для малосімейних. У дворі кожної групи був запроектований сад зі спортивними та дитячими майданчиками. Проект передбачав забудову 5-поверховими будинками всередині кварталу, вздовж вулиці було намічено побудувати чотири односекційних 10-12-поверхові будинки. Між житловими групами розташовувалися продовольчі і промтоварні магазини, гаражі-бокси, пральні, майстерні, комори, двірницька і громадські вбиральні; вони займали окремостоячі будівлі. У цокольних поверхах будинків для малосімейних були запроектовані будинкові кухні, пункти побутового обслуговування, перукарні і червоні куточки. У мікрорайоні був вперше застосований прийом «блокування» будинків. Загальна довжина такого зблокованого «дому» склала близько 180 м. Планування виключала можливість транзитного переміщення транспорту через мікрорайон - всі внутрішні проїзди були тупиковими. Відстань від проїздів до найбільш віддалених входів в житлові будинки не перевищувало 60-80 м.

При проектуванні **Салтівського житлового масиву**, житловий масив повинен бути розділений на два житлових району по 100 тис. чол. - «А» і «Б», територія кожного становила близько 2 тис. га. Обидва житлових району були розділені на кілька мікрорайонів розміром 130-480 га (сельбищний район «А» був розділений на сім районів, район «Б» - на шість). У житловій забудові переважали будинки заввишки 9-12 поверхів, були зарезервовані місця для більш високих будівель. Відстані між перехрестями склали 0,9 - 1,5 км. Заклади торгівлі та побуту були укрупнені і розраховані на обслуговування до 30 тис. чол. в радіусі пішохідної доступності 400 м. Перевагами «укрупнення» вважалися економія будівництва, експлуатації, в більш високому рівні обслуговування. Центри житлових мікрорайонів були розміщені з дотриманням нормативного радіусу рівного 1 км, відстань між районними центрами склало 2 км. Проектом планування житлового масиву були визначені місця зупинок масового міського транспорту. Внутрішнє планування

житлового масиву, вибудоване в межах системи «оселя-робота», розроблялася навколо мережі швидкісних магістралей, які були найважливішими елементами, що забезпечують зручний і швидкий доступ до місця роботи. На території міського масиву були розроблені маршрути міського транспорту: трамвая, тролейбуса, автобуса, маршрутних і звичайних таксі, намічалася будівництво лінії метрополітену. Найширші магістралі - вул. Академіка Павлова та пр. Тракторобудівників - передбачалося будувати будинками підвищеної поверховості та великими громадськими будівлями. Детальне планування житлових районів була розроблена з використанням методу «фокусування», який був застосований в УРСР вперше. В його основу було покладено поєднання установ культурно-побутового обслуговування з зупинками масового транспорту, як одними з елементів первинного обслуговування населення. Це дало можливість укрупнити сітку магістральних вулиць, скоротити число перехресть. Метод «фокусування» зберігав принцип «мікрорайонування» - при цьому мікрорайон обмежувався не вулицею, а радіусами доступності - «фокусами». У межах дії «фокусів» розраховувалася кількість і потужність установ обслуговування, зазначалося розташування зупинок міського транспорту, намічалася трасування основних пішохідних шляхів. У Харкові населення повного фокуса склало 28-30 тис. чол.

Павлово поле та Салтівський житловий масив були експериментальними майданчиками, де застосовувалися нові методи проектування великих житлових комплексів. Ці проекти заклали основу і принципові проектні рішення, які в подальшому були запозичені при розробці таких житлових комплексів в Харкові, як Олексіївський житловий масив, Нові будинки, Горизонт і ін.

Висновки. Ми зробили цей невеликий екскурс в часі, щоб показати, що при наявності названих вище стійких структур, що складають ядро містобудівного мислення, відбувалася зміна векторів розвитку на рівні теоретичної думки і на рівні практичного втілення. Але в цьому русі спостерігається певна циклічність.

Можна помітити подібність в стані професійного містобудівного мислення на початку 1930-х рр., коли розвивалася самобутня харківська архітектурна школа і в середині 1940-х років, в короткий період останніх років війни і перших років миру, коли ідеологічний пресинг був трохи ослаблений. Став формуватися новий підхід до міста, на перше місце було поставлено якість життя людей.

Існує подібність між ситуацією кінця 1930-х рр. і початку 1950-рр, коли було втрачено професійний контроль над розвитком міста, схожість між кінцем 1940-х рр. і кінцем 1960-х рр., коли намагалися пов'язати класичну схему побудови простору та індустріальні методи домобудівництва.

Слід зазначити, підвищену увагу до гуманітарних критеріїв в періоди, коли спадала «ідеологічна» напруга, - на початку 1930-х рр і в середині 1940-х рр. Так було і в середині 1980-х, коли радянські ідеологи пішли в минуле, а ринкові умови ще не розвернулися.

Є також певні риси подібності між періодом з 1922 по 1927 рр., коли пожвавлення будівельної діяльності в містах на тлі НЕПу і сьогодишнім періодом, коли забудова сучасного Харкова, коли будівництво окремих невеликих за обсягом об'єктів переростає в будівництво багатьох великих різнопланових об'єктів, що перетворює цей процес у масову забудову міської тканини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Катерина Пешко, «Главком» [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://glavcom.ua/economics/finances/kvartira-u-2018-roci-hapati-chi-chekati-golovni-tendenciji-rinku-zhitla-465148.html>
2. Юлия Косенкова Градостроительное мышление советской эпохи: поиск устойчивых структур Сайт Архитектура История [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.alyoshin.ru/Files/publika/kosenkova/kosenkova_mish.html
3. Юлия Косенкова Кризис рациональности в советском градостроительстве 1930-х годов Сайт Архитектура История [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.alyoshin.ru/Files/publika/kosenkova/kosenkova_krizis.html.
4. Советское градостроительство 1920-1930-х годов. Новые исследования и материалы, М., 2010. Сост и отв. Ред. Ю.Л.Косенкова. – М.: Либроком, 2010, 384 с.
5. Дмитрий Хмельницкий «Соцгород» Николая Милютин в контексте советской истории// Милютин Н. А. Соцгород. — Берлин: DOM Publishers, 2008.
6. Милютин Н. А. Соцгород. Проблемы строительства социалистических городов: Основные вопросы рациональной планировки и строительства населённых пунктов СССР. — М.; Л.: ГИЗ, 1930.
7. Советский город 1940-х – первой половины 1950-х годов. От творческих поисков к практике строительства. 2008. Изд. 2-е доп. – М.: Либроком, 2008. – 440 с.
8. Архитектура СССР. 1917-1987 Балдин А., Бочаров Ю., Гуляницкий Н., Астафьева-Длугач М. Государственный комитет по гражданскому строительству и архитектуре, Центральный научно-исследовательский институт теории и истории архитектуры, Союз архитекторов СССР Москва: Стройиздат. 1987г. 549с.
9. Архитектура сталинской эпохи: Опыт исторического осмысления, М., 2010, Сост. и отв. ред Ю.Л.Косенкова. – М., КомКнига, 2010. – 496 с.
10. Новый элемент расселения: на пути к новому городу — Стройиздат, 1966 г., Гутнов А., Лежава И., Бабуров А., Г. Дюментон, С. Садовский, З. Харитоновна.
11. Гутнов А. Э., Лежава И. Г. Будущее города — Стройиздат, 1977. – 126 с.
12. Буряк А.П. Стили, школы направления. Категория школа [Текст] / А.П. Буряк, Н.П. Хороян // ТНВАХО: зб.наук.праць. Харків: ХХІІІ. – 2000. - №2, 208 с. – С.198-200.
13. Хороян Н.П. Харківська архітектурна школа в період формування й становлення: кінець ХІХ – перша третина ХХ ст. [Текст]: Автореф. дис. канд. арх-ри: 18.00.01 / Н.П.Хороян. - - Х., 2015. – 25с.
14. Хороян Н.П. Концепция дифференциации архитектурных школ и уникальній профессиональній опыт архитектора В.В. Городецкого [Текст]/Н.П.Хороян //Сучасні проблеми архітектури та містобудування. К.: КНУБА, 2014. – вип.35. - С.191-199.
15. Antonenko N., Bouriak A. Leonid Tyulpa – the Architect of the Period of Mass Industrial Development. ZARCH, № 8, El Vivienda Masiva Moderna / Modernist Mass Housing Legacy. Zaragoza, 2017. –P. 154-169.

Vigdorovich O.V. AGE MASS BUILDING AS AN IMPORTANT AND CONTROVERSIAL PERIOD OF HISTORY OF THE NATIONAL URBAN PLANNING. The article provides a classification of the stages of development of domestic urban development with the provision of the main regional features of the development of urban planning and architecture that are inherent in the city of Kharkov. Considered the pre-war stage of Soviet urban development, since 1917 by 1941, with the corresponding on the smaller periods. A new division into periods of post-war urban development has been proposed since 1942 until the late 1980's. Provides the main achievements, that were obtained during the construction of the first micro districts of the city of Kharkov such as: Pavlovo Pole and Saltovsky residential area. The article attempts to compare, by means of parallels, various stages of the history of architecture and town planning in Kharkov against the background of the general situation of the whole country, which is characterized by the achievement of indicators of mass development. The general features of the current situation in the adoption of architectural and town planning decisions with historically results of previous achievements in urban planning and architecture are determined. The study defines new principles that characterize similar features of the current situation in town planning and known facts in previous periods, indicating a certain cyclical nature of the historical development of domestic urban development.

Keywords: urban planning, "social city", NER group, microdistrict, radius of service, blocking of houses, method of focusing.

Вигдорович О.В. ЭПОХА МАССОВОЙ ЗАСТРОЙКИ КАК ВАЖНЫЙ И ПРОТИВОРЕЧИВЫЙ ПЕРИОД ИСТОРИИ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ГРАДОСТРОЕНИЯ. В статье приведена классификация этапов развития отечественного градостроительства с выведением главных региональных особенностей развития градостроительства и архитектуры, при сущих городу Харьков. Рассмотрен довоенный этап советского градостроительства с 1917 г. по 1941 г. с соответствующей периодизацией более мелких периодов. Предложено новая периодизация развития послевоенного градостроительства с 1942 г. до конца 1980-х годов. Приведены главные достижения, которые были достигнуты при строительстве первых микрорайонов города Харькова: Павлово Поле и Салтовский жилой массив. В статье выполнена попытка сравнения, путем проведения параллелей, разных этапов истории архитектуры и градостроительства в Харькове на фоне общей ситуации в архитектурной сфере всей страны, которая характеризуется достижением показателей массовой застройки. Определены общие черты у деле принятия архитектурно-градостроительных решений с исторически известными результатами предыдущих достижений в градостроительстве и архитектуре. Исследование определяет новые принципы, характеризующие схожие черты сегодняшней ситуации в градостроительстве и известные факты в предыдущих периодах, которые свидетельствуют об определенной цикличности исторического развития отечественного градостроительства.

Ключевые слова: градостроительство, «соцгород», группа НЭР, микрорайон, радиус обслуживания, блокирование домов, метод фокусирования.

DOI: 10.29295/2311-7257-2018-92-2-30-37

УДК 72.01

Волошин О. В.

*Харківський національний університет будівництва та архітектури
(вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна; e-mail: kvart3-2007@yandex.com)*

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА ФОРМУВАННЯ БАЗИ ЗНАНЬ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ АРХІТЕКТУРИ АВАНГАРДУ 20-30-ХХ РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ.

ПОНЯТТЯ: СТИЛЬ, ТИПОЛОГІЯ, ТЕХНОЛОГІЯ

Внаслідок виникнення машинобудівної, хімічної, енергетичної та інших галузей промисловості, що призвело до створення відповідних їм різноманітних типів будівель (типологія), відбулося широке застосування в них нових конструкцій, технологій будівництва і матеріалів (технологія). Також це вплинуло і на внутрішню організацію будівель, його план (типологія, стиль). Якщо рішення плану було не конструктивним, то він втрачав свою цінність. Рішення архітектурного завдання повинно схилитися

НАУКОВИЙ ВІСНИК БУДІВНИЦТВА, Т. 92, №2, 2018